

УДК 271.2-265:82-36:008

Цитування:

Смоліна О. О. Православний анекдот як явище сучасної православної культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2021. № 3. С. 8-13.

Smolina O. (2021). Orthodox joke as a phenomenon of modern Orthodox culture. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 3, 8-13 [in Ukrainian].

*Смоліна Ольга Олегівна,
доктор культурології, професор,
професор кафедри філософії, культурології
та інформаційної діяльності
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2369-3738>
laprimavera555@gmail.com*

ПРАВОСЛАВНИЙ АНЕКДОТ ЯК ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ КУЛЬТУРИ

Мета роботи: розкриття специфіки православного анекдоту як явища сучасної православної культури.

Методологія: в контексті культурологічного підходу використані метод компаративного аналізу, індукції, дедукції, типологізації, класифікації. **Наукова новизна:** вперше феномен православного анекдоту досліджений у контексті культурології; висловлені припущення щодо часу і причин його появи; виділені його джерела, запропоновано типологію православного анекдоту; доповнені дані щодо культурної специфіки цього феномену.

Висновки. У світській і народній культурі анекдот є формою невідчуженої народної творчості, сферою інакомислення. Православний анекдот натомість є одним із способів проповіді і не виступає в опозиції до офіційної церковної лінії. Притча в формі анекдоту зрозуміліша і прийнятніша культурною свідомістю сучасної людини. Виділено такі типи православних анекдотів (за змістом): курйозні випадки з історії церкви, життя окремих парафій або пастирської практики; «дитяче сприйняття релігії»; «перед дверима Раю»; «діалог віруючого і невіруючого»; самоіронія православних монахів і мирян. Розвиток жанру православного анекдоту свідчить про процеси адаптації православної культури до існування в умовах панування світської.

Ключові слова: анекдот, православний анекдот, сучасна культура, православна культура, специфіка православного анекдоту, типологія православного анекдоту, джерела православного анекдоту.

Smolina Olga, Doctor of Science in Cultural Studies, Professor of Philosophy, Cultural Studies and Informational Activity Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

Orthodox joke as a phenomenon of modern Orthodox culture

The purpose of the article is to reveal the specifics of the Orthodox joke as a phenomenon of modern Orthodox culture. **Methodology.** In the context of the culturological approach, the method of comparative analysis, induction, deduction, typology, and classification was used. **Scientific Novelty.** For the first time the phenomenon of the Orthodox joke was investigated in the context of cultural studies; assumptions were made regarding the time and reasons for its appearance; its sources are highlighted, the typology of the Orthodox joke is proposed; supplemented with data on the cultural specificity of this phenomenon. **Conclusions.** In secular and folk culture, a joke is a form of uncensored folk art, a sphere of dissent. The Orthodox joke, by contrast, is one of the ways of preaching and does not oppose the official church line. A parable in the form of a joke is more understandable and acceptable to the cultural consciousness of a modern person. The following types of Orthodox jokes are distinguished: curious cases from the history of the church, the life of individual parishes, or pastoral practice; «Children's perception of religion»; «In front of Paradise doors»; «Dialogue between a believer and an unbeliever»; self-irony of Orthodox monks and laity. The development of the genre of the Orthodox joke testifies to the processes of adaptation of the Orthodox culture, which exists under the prevailing secular culture.

Keywords: joke, orthodox joke, contemporary culture, orthodox culture, specificity of an orthodox joke, typology of an orthodox joke, sources of an orthodox joke.

Актуальність теми дослідження. Відомо, що українці не належать до усміхнених націй. За даними соціологічної агенції Gallup, Україна перебуває у топ-десять країн, жителі яких схильні приховувати свої реальні переживання. Лише 38% українців демонструють щодня не менш як 10 різних

емоцій. Решта — обходиться двома-трьома. [1]. В. Волга, член Київської асоціації практикуючих психологів і психотерапевтів, член Українського союзу психотерапевтів, зараховує це на рахунок радянського минулого [1]. Також відомо, що в православ'ї, яке є однією з панівних релігій в Україні, ставлення

до сміху і гумору є неоднозначним. У цитатах з канонічної літератури, які стосуються сміху, можна помітити здебільшого негативне ставлення до нього. Наприклад: «Так само безсоромність чи балачки безглузді й порожні жарти, — воно бо непристойне; а радше — дякуйте Богові» (Еф. 5, 4); «Горе вам, що смієтеся нині, бо будете ридати й сумувати» (Лк. 6, 25); «Гляньте на ваші злидні, сумуйте і плачте! Сміх ваш нехай обернеться у плач, а радість — у смуток!» (Як. 4, 9); «Ліпше смуток від сміху, бо від смутного виду добрим стає серце. Серце мудрого в домі смутку, серце ж дурня в домі радості. Ліпше слухати догану мудрого, ніж пісні дурнів, бо як тріскання тернини під казаном, так сміх дурного» (Екл. 7, 3-6) та інші. Так чи не лежать корені похмурості українців в релігійній площині? Адже кожна сучасна людина, навіть далека від релігії, є, за висловом М. Еліаде, нащадком *homo religiosus*.

Водночас привертає увагу поява і поширення православного анекдоту. Яку роль відіграє цей феномен в сучасній православній культурі? Як це явище співвідноситься з наведеними вище настановами на осуд сміху? З огляду на достатній вплив православної християнської культури в сучасній Україні, пошук відповідей на ці питання, так само як і дослідження означеної теми, є актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій. Публікацій на тему православного анекдоту відносно небагато. В аспекті питань духовного життя людини і припустимих практик в місіонерській роботі гумор в православному середовищі розглядає І. Шаліна. Авторка зазначає, що «сміх мислиться як відпочинок від людського, стан певної свободи. Сміються, щоб відпочити, а потім повернутися до серйозності. <...> сміх є способом пізнання себе і пізнання світу» [9]. Також авторка (докторка філологічних наук) розглядає гумор з точки зору філології: «Оскільки гумор — це явище, насамперед, мовне, розглянемо, чим наповнюється сфера комічного в сучасному православному спілкуванні, які особливості поведінки людини стають об'єктом комічного, які частотні мовні прийоми створення комічного ефекту, як оцінюються гумор і мовна креативність особистості» [9]. Основним матеріалом для статті І. Шаліної стали публікації православних інтернет-ресурсів – сайтів, форумів, блогів тощо.

Авторка виділяє коло соціокультурних типажів, використовуваних в православних анекдотах: атеїст, сектант, православна бабуся, спокушений, семінарист, батюшка. Кожен з

типажів має певний набір клішованих рис, у тому числі й знакових вербальних характеристик [9]. Основними функціями смішного в православному середовищі дослідниця називає об'єднання, маркування конфесійної ідентичності і оголення дивного, алогічного, пом'якшення патологічної ситуації. Також І. Шаліна виділяє деякі механізми, що лежать в основі створення неусвідомлюваного комічного ефекту. Серед них: буквально розуміння значення слова; гра слів, заснована на двозначності (каламбур); невідповідність змісту і стилю спілкування обставинам спілкування, псевдоглибокодумність; гра власним ім'ям; ефект обманутого очікування як результат протиставлення лексем за формальною або змістовою ознакою; буквалізація метафори; використання прецедентних висловлювань (мовних сегментів різної протяжності з молитов, псалмів церковнослов'янською мовою) в невідповідній ситуації; доведення ситуації до абсурду [9].

М. Сергеев у 2012 році видав збірку жартів і анекдотів, які перебувають в контексті іудео-християнської традиції та культури. У передмові автор пише: «Вираз "релігійний гумор" може здатися свого роду оксюмороном. Релігія це серйозне зусилля, і коли воно призводить до спасіння, жарти дійсно є невідповідними і недоречними. Щоб проілюструвати це, давайте звернемося до Біблії – книги книг, яка містить десятки релігійних, моральних і філософських оповідань. В Біблії можна знайти вираз будь-яких людських емоцій. Тут можна прочитати про сміливі подвиги, спалахи насильства, сексуальні витівки, моральну вірність, ніжну любов — про все, здається, але не про сміх» [12, 9]. Далі автор наводить біблійну розповідь, в якій літня Сара, дружина Авраама, засміялася, коли почувала від Бога, що вона невдовзі народить дитину. «Сміх Сарі в очах Господа був гріховним, оскільки показував недостатність її віри» [12, 10]. А саме ім'я сина Сарі — Ісаак означає «він буде сміятися» [12, 10].

Далі М. Сергеев вказує на те, що сміх і віра не завжди виключали один одного. З опорою на М. Бахтіна він наводить приклад «сміхової культури» Середньовіччя, відзначаючи, що гумор в ту епоху був спрямований на самого оповідача-жартівника, який грав роль дурня. Це давало йому можливість виконати кілька важливих завдань: а) розкрити протиріччя між офіційною церковною доктриною і втіленням її положень

в реальному житті; б) оповідач, тим самим, давав слухачам урок гуманізму і належного відношення до скривджених, страждених і людей як таких з їх слабкостями і вадами [12, 11]. Колекцію жартів, зібрану в своїй книзі, автор вважає продовженням традиції духовного і самозневажливого (жертвовного) гумору [12, 12].

Співвідношення сміху і релігії стало темою передачі Я. Кротова на радіо «Свобода» [3]. Автор і гості передачі, спираючись на Д. Лихачова, зіставляють поняття «сміх» і «глум, знущання». І якщо перше в релігії є прийнятним, то друге, безумовно, ні. При цьому учасники помічають, що слово «глум» спочатку означало «роздум, вчення», що видно у фразі з 118-го псалма: «Поглумлюся в заповідях Твоїх і зрозумію дороги Твої». Пізніше це слово змінило своє значення і набуло значення «принижувати», «дражнити», «знущатися». У багатьох жартах, однак, все одно присутнє приховане знущання в сучасному розумінні цього слова [3].

Наведені публікації дають можливість зрозуміти, що дослідження явища православного анекдоту є актуальним, проте його розгляд в культурологічному аспекті знаходиться на самому початку шляху і вимагає поглиблення.

Метою дослідження є розкриття особливостей і специфіки православного анекдоту як явища сучасної культури в цілому і православної культури зокрема.

Виклад основного матеріалу. Слово «анекдот» походить з грецької мови і означає «неопублікований» в значенні «не публічний», «не винесений на публіку». Анекдот спочатку був короткою розповіддю про незначний, але характерний або курйозний випадок з життя історичної особи. Поява анекдоту в звичному нам вигляді і значенні дослідники відносять до початку ХІХ століття. Тобто явище це відносно недавнє і, можна сказати, сучасне.

У православній культурі смішні історії, часто у формі пародій на літературні форми релігійного змісту (служби, акафісти, молитви та ін.) з'являються в контексті «сміхової культури» Середньовіччя, детально вивченої М. Бахтіним, Д. Ліхачовим, С. Авєрінцевим. Д. Ліхачов звертає увагу на те, що, незважаючи на блюзнірські, з нашої точки зору, висловлювання і пародії Середньовіччя, цей гумор не був під забороною церковної влади. Тобто в ньому вбачалася здорова або «оздоровлююча» критика [4].

М. Каган вважає анекдот формою сучасного фольклору на підставі таких його характеристик:

- анекдот анонімний;
- анекдот є формою усної народної творчості;
- анекдот породжується певною життєвою ситуацією, він повинен бути розказаний «до місця», «за аналогією», в цьому сенсі його можна розглядати як специфічну форму «прикладного мистецтва» (яке, як відомо, має своє коріння в народній творчості);
- анекдот є плодом творчого синтезу словесного і виконавського видів мистецтва, бо оповідач анекдоту є не тільки співавтором, а й «самодіяльним актором»;
- анекдот пов'язаний з традицією народної «сміхової культури» [2, 8].

Крім того, М. Каган виділяє основні три тематичні сфери сучасного анекдоту: «Якщо в традиційному селянському фольклорі основними предметами зображення були в його побутових жанрах повсякденне життя народу, а в казках — міфологічні фантазії про ідеальне життя, якщо в “сміховій культурі” таким предметом були релігійні міфи, то світ анекдоту охоплює ніби то три жанрові сфери, що представляють основні інтереси інтелігенції — політичну, етичну і еротичну» [2, 9].

Важливу роль еротики в тематиці анекдоту підкреслює також Я. Кротов: «На жаль, саме психологія, а не богослов'я все ж таки визнає, що спокуса і агресія є підтекстом дуже багатьох жартів», а також те, що тематика сучасного гумору часто знаходиться в області «нижче пояса» [3].

У зв'язку з цим, саме словосполучення «православний анекдот» звучить як оксюморон. Широко відомі негативні висловлювання богословів про сміх. Якщо проаналізувати ці настанови, то можна помітити низку об'єднуючих міркувань, основними з яких є такі:

- *нестримний сміх характеризує людину, яка не вміє володіти собою, що неприпустимо для православного* (приклад: «Не сміх — зло, але зло те, коли він буває без міри, коли він недоречний ...» Іоанн Златоуст; «сміятися голосно, всім тілом приходити в мимовільний струс властиво людині неприборканій, невмілій, яка не вміє володіти собою ... » Василь Великий);

- *сміх розслаблює, тим самим призводить до втрати стану духовної зібраності, народжує гріховні думки*

(приклади: «Бережись зайвого сміху, він розслабляє душу, а душа, яка розслабилася, легко скидає із себе узди закону» Ніл Синайський; «Сміх проганяє страх Божий. <...> Сміятися поменше, а то від цього неналежні помисли приходять» Амвросій Оптинський (Гренков));

- *веселоці і радість, які мають духовне джерело і пристойні християнину, не тотожні сміху, реготу* (приклад: «Інша річ бути веселим (не сумним) — й інше сміятися (реготати)» Йосип Оптинський (Литовкін));

- *помірний сміх може бути корисний як заміна агресії і як засіб боротьби з нудьгою* (приклади: «Жартиками краще висловлюй, коли неспокійна (немирна на когось) буваєш» Амвросій Оптинський (Гренков); «З житій святих ми бачимо, що жарти допускали і святі отці, наприклад, преподобний Пахомій Великий, преподобний Антоній Великий та ін. Звичайно, зміст цих жартів вони брали не з Біблії і творів святих отців, а просто щонебудь розповідали. Так і я розповідаю щось, а в цей час біс, можливо, хотів на вас смуток напустити, а моя розповідь відігнала від вас смуток» Варсонофій Оптинський (Пліханков)).

У цілому негативне ставлення до сміху, ототожнюється не з посмішкою, а з реготом, походить від вимоги стриманості, контролю ума (не розуму, а саме ума — тобто образу Божого в людині) над почуттями і тілом, «зберігання почуттів». Заперечення будь-якої експресії, екстазу, афектів значно поширене в православній культурі і найбільш яскраво проявлене в іконописі візантійського типу. Такий засуджуваний в православ'ї сміх носить назву гріха сміхотворства. Відзначається, що грецький еквівалент цього слова звучить як *eutrapelia* і означає кривлятися, мавпувати, легко перетворюватися. В контексті з лихослів'ям (*aischrotes* — вульгарність, безсоромність, розбещеність, лихослів'я) і з балаканиною (*mogologia* — дурні розмови), стає ясно, що слово *eutrapelia* — це вульгарності, непристойні жарти [7]. Отже, мова в йде про грубі, дурні, вульгарні, образливі і принизливі жарти, а не про заборону жартувати і сміятися взагалі. Д. Митницький пише: «Ісус сказав нам бути як діти. Діти часто сміються, жартують, грають. <...> І нам можна і навіть потрібно дивитися комедії, жартувати, веселитися, сміятися і бути в радості Духа Святого. Похмурий дух сушить кістки, а радість Божа як ліки від усіх хвороб» [5].

У священному для православних тексті Євангелія немає згадок про те, щоб Христос

сміявся. Однак східна традиція повідомляти наставляння в формі притчі, що так широко використана в Євангелії, характеризується образністю, що дуже близько підходить до прийомів гумору і анекдоту. Близькими до гумористичних форм (наприклад, іронії, сатири) є такі місця з Євангелія, як характеристика, дана Христом фарисеям — «Ви як труни пофарбовані», його ж фраза, сказана самарянці: «Піди, поклич чоловіка свого та вертайся сюди» та ін. Тематично і стилістично православний анекдот змикається з історіями з агіографічної літератури, які теж повчальні й часто не позбавлені гумористичного відтінку.

Час появи, власне, православного анекдоту зараз ще точно не встановлено. Ймовірно, цей час можна віднести до ХХ століття з низки причин. По-перше, секуляризація суспільства послаблює вплив притчі, її дидактичне значення. До того ж, багато образів притч перестають бути зрозумілі через зміну культурних умов. Агіографічна література (в сприйнятті соціуму, а не конкретного віруючого) втрачає своє значення достовірного джерела даних про історію, географію, антропологію тощо. Православна культура з позитивістських і атеїстичних позицій піддається серйозній критиці, осміянню. У важкій ситуації людину часто рятує сміх, іронічне (самоіронічне) дистанціювання від проблем і себе самого. Таку функцію і став виконувати анекдот. Тим більше, якщо врахувати, що за радянських часів широко була розвинена традиція анекдоту з опозиційним, критично налаштованим по відношенню до режиму значенням і сенсом [8].

Водночас не можна сказати, що православний анекдот у ХХ столітті був масовим, широко розповсюдженим явищем в православній культурі. Як зауважує І. Шаліна, в православному середовищі не прийнято розповідати анекдоти [9]. Цікаво, що пастор Хел Маррі говорить про існування у християн, особливо східної церкви, традиції приходити на пасхальну службу з новим анекдотом, що пояснюється перемогою Христа над смертю і над своїми ворогами, тим, що він «сміявся останнім» над усіма, хто не вірив в Його як Сина Божого і в Його воскресіння [11]. Однак авторка цієї статті не знайшла свідоцтв щодо існування такої традиції у православних християн (відомо, що така традиція існує в протестантському середовищі).

Анекдоти православної тематики важко зарахувати до жанрів міського фольклору.

Незважаючи на їх анонімність і варіативність, вони не існують в своїй первинній формі — усній. Багато анекдотів зберігають свою літературну основу, побутують в письмовому вигляді як комічні розповіді-мініатюри з повчальною тональністю [9]. Сучасне поширення православного анекдоту пов'язане з інформатизацією, появою соціальних мереж, спільнот, віртуальних груп православних тощо. Крім того, це пов'язано з процесами модернізації всередині самої православної культури, яка, незважаючи на свою ортодоксальність, все ж сприймає зміни, відгукуючись на запити часу і своїх членів (наприклад, деякі пом'якшення в області практики поста для мирян, традиція нічної новорічної літургії та ін.).

Узагальнюючи механізми породження комічного ефекту в православному анекдоті, виділені І. Шаліною (вони вже були наведені вище), слід доповнити і зазначити, що основними джерелами народження анекдотичних історій є:

- відмінності в мовних термінах, поняттях і в цілому в картині світу між православною і сучасною світською культурами;
- спотворення всередині православної культури, які породжуються її адептами внаслідок помилкового розуміння (або нерозуміння) євангельських істин, духовної практики тощо;
- критичне сприйняття православними свого рівня відповідності ідеалу — Христу.

За джерелом походження слід відрізнити православний анекдот від анекдоту про православних. Перший походить безпосередньо з православної церковної культури і відрізняється повчальною спрямованістю або описує курйозні випадки з церковної практики (знову-таки не позбавлені дидактизму). Його метою є вдосконалення релігійної культури і духовного життя православних. Другий є рефлексією секулярної культури і фіксує відмінності між членами своєї і православної спільноти, характеризується іронією, сарказмом, критичною спрямованістю. Його метою часто є показ неспроможності і безпідставності релігійної віри взагалі і православної культури зокрема.

На підставі аналізу низки інтернет-ресурсів [6] видається можливим виділити такі типи православних анекдотів:

- курйозні випадки з історії церкви, з життя окремих парафій або пастирської практики;

- «дитяче сприйняття релігії»;
- «перед дверима Раю»;
- «діалог віруючого і невіруючого»;
- самоіронія православних монахів і мирян.

Цікаво, що багато прикладів православного анекдоту можуть бути зрозумілі лише представникам самої цієї традиції і викликати подив, а не сміх у носіїв інших культур (субкультур). Це, по-перше, підтверджує культурну обумовленість — культуральність — анекдоту, важливість культурного тла для повноцінного сприйняття і розуміння іншомовного гумору [10] (церковнослов'янська мова — теж «інша»). По-друге, свідчить, що розуміння анекдоту залежить не тільки від особливостей національної культури, а й від специфіки світосприйняття всередині окремих гілок і напрямів цієї національної культури.

Наукова новизна результатів дослідження, запропонованих в цій статті, полягає у тому, що вперше феномен православного анекдоту досліджений в контексті культурології; висловлені припущення щодо часу і причин появи православного анекдоту; виділені джерела появи православного анекдоту, запропонована його типологія; доповнені дані щодо культурної специфіки цього феномена.

Висновки. Православна культура, її поширення і вплив в Україні не може бути причиною емоційної скутості і неусміхненості українців, бо в православ'ї засуджується не сміх взагалі, а лише грубі, дурні, вульгарні і образливі жарти, глузування, нестримний регіт і приниження інших. Про здорове ставлення православних до гумору свідчить поява і розвиток феномена православного анекдоту.

У світській і народній культурі анекдот є формою непідцеzurної народної творчості, сферою інакомислення. Це видно на прикладах гумору в «сміховій культурі» Середньовіччя, практика блазнів періоду царської Росії, анекдотах радянського часу. Православний анекдот натомість — це один із способів проповіді, це притча в легшій, зрозумілішій, кумедній формі, що краще запам'ятовується. Справа в тому, що, по-перше, інакомислення в православ'ї розглядається як ересь, бо Істина вже дана, вона одна, незмінна, нічого вище, краще і правильніше неї бути в умовах матеріального світу не може. По-друге, саме православ'я виступає формою і сферою інакомислення по відношенню до секулярної культури. Система цінностей православ'я настільки ж відрізняється від секулярної системи цінностей (особливо сучасної

культури), наскільки зворотна перспектива візантійського іконопису відрізняється від прямої перспективи станкової картини реалістичного стилю. Тому «інакомислення в сфері інакомислення» працює так само, як в математиці «мінус на мінус дає плюс».

З іншого боку, притча в формі анекдоту зрозуміліша і прийнятніша культурною свідомістю сучасної людини. Отже, розвиток жанру православного анекдоту свідчить про процеси адаптації православної культури до існування в умовах пануючої світської, їх зближення, пошуку точок дотику, контакту.

Література

1. Дружбляк Н. Чому українці не усміхаються? // Високий замок. 13.12.2012. URL: <https://wz.lviv.ua/article/121529-chomu-ukraintsi-ne-usmikhaiutsia>
2. Каган М.С. Анекдот как феномен культуры. // Материалы круглого стола 16 ноября 2002 г. СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. С.5-16.
3. Кротов Я. Смех и религия. URL: <https://www.svoboda.org/a/28402426.html>
4. Лихачев Д.С. Смех в Древней Руси. — Ленинград, Наука, 1984. — 295 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/lihach/index05.php
5. Митницкий Д. Поколение посвященных. Учение о живых отношениях с Богом. URL: <https://cutt.ly/LmREyZc>
6. Сегеда А. 75 лучших анекдотов Православного мира. 19.03.2018 URL: <https://pravoslavie.fm/interested/75-luchshih-anekdotov-pravoslavnogo-mira/>
7. Смехотворство. URL: <http://christ-s-body.esy.es/statii/Eutrapel.html>
8. Толстой И., Гаврилов А. Алфавит инакомыслия. Анекдот. URL: <https://www.svoboda.org/a/2347190.html>
9. Шалина И.В. Юмор в православной среде. URL: <http://uralsky-missioner.ru/doc/423>
10. Щербина С.Ю. Анекдот как культурный феномен. // Современное педагогическое образование, 2020, № 10. С. 167-171.
11. Easter jokes — URL: <https://wpcdbq.org/easter-jokes-pastors-blog/>
12. Sergeev M. Smile from Heaven. Edited by Susanna Kummel. Boston, 2012. 179 p.

References

1. Druzhblyak N. (2012). Why don't Ukrainians smile? High Castle. Retrieved from: <https://wz.lviv.ua/article/121529-chomu-ukraintsi-ne-usmikhaiutsia> [in Ukrainian].
2. Kagan M.S. (2002). Anecdote as a cultural phenomenon. Materials of the round table on November 16, 2002 St. Petersburg: St. Petersburg Philosophical Society, 2002. 5-16. [in Russian].
3. Krotov Y. Laughter and religion. Retrieved from: <https://www.svoboda.org/a/28402426.html> [in Russian].
4. Likhachev D.S. (1984). Laughter in Ancient Russia. Leningrad, Science, 295. Retrieved from: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/lihach/index05.php [in Russian].
5. Mitnitsky D. A generation of dedicated. Teaching about a living relationship with God. Retrieved from: <https://cutt.ly/LmREyZc> [in Russian].
6. Szegeda A. (2018). 75 best jokes of the Orthodox world. Retrieved from: <https://pravoslavie.fm/interested/75-luchshih-anekdotov-pravoslavnogo-mira/> [in Russian].
7. Ridiculousness. Retrieved from: <http://christ-s-body.esy.es/statii/Eutrapel.html> [in Russian].
8. Tolstoy I., Gavrillov A. The alphabet of dissent. Joke. Retrieved from: <https://www.svoboda.org/a/2347190.html> [in Russian].
9. Shalina I.V. Humor in the Orthodox environment. Retrieved from: <http://uralsky-missioner.ru/doc/423> [in Russian].
10. Shcherbina S.Yu. (2020). Anecdote as a cultural phenomenon. Modern pedagogical education. № 10. 167-171. [in Russian].
11. Easter jokes. Retrieved from: <https://wpcdbq.org/easter-jokes-pastors-blog/>
12. Sergeev M. (2012). Smile from Heaven. Edited by Susanna Kummel. Boston, 179. [in English].

*Стаття надійшла до редакції 08.06.2021
Отримано після доопрацювання 25.06.2021
Прийнято до друку 01.07.2021*